

Mirada al judaisme europeu actual. Aproximació sociodemogràfica i sociològica¹

Mirada al judaismo europeo actual. Aproximación sociodemográfica y sociológica

Glance to the current European Judaism. Sociodemographic and sociological approach

Martine Berthelot
Universitat de Perpinyà

Data de recepció de l'article: 01.03.2007
Data d'acceptació de l'article: 28.08.2008

Resum

L'aproximació sociològica a la judaïtat observable i autodefinida d'Europa no és gaire fàcil, ja que no representa una entitat homogènia i reductible a un model (com podia ser el cas fa unes quantes dècades a Europa o en àrees de gran població jueva com el Magrib, per exemple). Ben al contrari: és contrastada i desigual en els diferents països que componen aquesta realitat geopolítica, i a més majoritàriament cristiana; i també es tracta d'una realitat mòbil, tant des del punt de vista geogràfic com històric (el canvi ha estat constant durant tot el segle XX). En aquestes pàgines intentarem fer una ullada a la població jueva d'Europa a principis d'aquest segle XXI, començant per una incursió en la demografia i en la repartició geogràfica que ens permetrà d'apreciar la davallada numèrica de la judaïtat europea. Seguidament, els indicadors socioculturals d'evolució i de canvi ens ajudaran a comprendre l'evolució en els hàbits de vida dels jueus. I finalment, ens acostarem al que pot representar avui en dia el component jueu de la identitat entre els jueus europeus.

Paraules clau: judaïtat, demografia, identitat, canvi, davallada.

Resumen

La aproximación sociológica a la judaicidad observable y autodefinida de Europa no es fácil, ya que no representa una entidad homogénea y reductible a un modelo (como podía ser el caso hace unas décadas en Europa o en zonas de gran población judía como el Magreb, por ejemplo). Al contrario: es contrastada y desigual en los diferentes países que componen esta realidad geopolítica y además mayoritariamente cristiana. También se trata de una realidad móvil, tanto desde el punto de vista geográfico como histórico (el cambio fue constante durante todo el siglo XX). En las siguientes páginas, intentaremos dar una ojeada a la población judía de Europa a principios de este siglo XXI, empezando por una incursión en la demografía y en el reparto geográfico que nos permitirá apreciar el descenso numérico de la judaicidad europea. En segundo lugar, los indicadores socio-culturales de evolución y de cambio ayudarán a entender la evolución en los hábitos de vida de los judíos. Y final-

1. Aquest article (revisat i completat) sorgeix d'un estudi realitzat en el marc del seminari *Els jueus i Europa* (Institut d'Estudis Nahmànides i Universitat de Girona), i presentat l'11 de maig de 2005 amb el títol «Present i futur dels jueus d'Europa: crònica d'una mort anunciada?».

mente, nos asomaremos a lo que pueda representar hoy en día el componente judaico de la identidad entre los judíos europeos.

Palabras clave: judaicidad, demografía, identidad, cambio, descenso.

Abstract

A sociological approach to an observable, self-defined Jewry in Europe is not simple because this Jewry is not represented by an homogenous entity, nor can it be reduced to any one model (as was the case in Europe several decades ago, or in the large Jewish populations in, for example, North Africa.) Indeed, on the contrary, the present-day Jewry is full of contrasts and is unevenly distributed in the different countries which make up this geopolitical and largely Christian part of the world that is the new Europe. From a geographical, historical and socio-religious point of view it is also mobile (this change was constant throughout the last century). In the following pages we offer an insight into the Jewish European population, at this, the beginning of the 21st century. We start referring to the demographic population and geographical distribution which will help us to understand the decline in the European Jewry. We will then look at the socio-cultural indicators of change and development to better understand the part these play in the Jewish way of life. To conclude, we will attempt to assess the survival of and future of Judaism in Europe.

Key words: Jewry, demography, identity, change, decline.

Perilla el futur dels jueus d'Europa? Amb aquesta interrogació que es fa ressò de les veus pessimistes que comencen a aixecar-se aquí i allà entre els jueus mateixos,² es pretén cridar l'atenció sobre la involució creixent —científicament demostrada pels sociodemògrafs i sociòlegs— del conjunt de la població jueva del nostre vell continent. L'aprehensió sociològica de la judaïcitat i del judaisme d'Europa (entenem la judaïcitat *observable* i *autodefinida*) no és gaire fàcil. D'una banda, perquè no representen una entitat homogènia i reductible a un model (com podia ser el cas fa unes quantes dècades a Europa o en àrees de gran població jueva com el Magrib, per exemple), ben al contrari: és contrastada i desigual en els diferents països que componen aquesta realitat geopolítica majoritàriament cristiana. També es tracta d'una realitat mòbil, tant des del punt de vista geogràfic com històric (el canvi ha estat constant durant tot el segle XX). D'altra banda, i com a rerefons actual, no es pot eludir la qüestió: «Què entenem avui per Europa?». Abans de la caiguda del mur de Berlín (1989) i del desmembrament del conjunt soviètic, parlàvem d'Europa de l'Oest i d'Europa de l'Est, o sigui de dues entitats geopolítiques i geosocials, geoculturals i geoeconòmiques totalment diferenciades. Avui, ja no és el cas. Però, encara que aquests dos esdeveniments hagin canviat la configuració política, econòmica i sociològica dels països de l'Est, continuarem (per comoditat) utilitzant aquesta dicotomia geogràfica est/oest tot i tenint en compte la nova realitat política i sobretot demogràfica que significa per als jueus.³

En les pàgines següents, intentarem donar una ullada a la població jueva d'Europa a l'inici d'aquest segle XXI, començant per una incursió en la demografia i la repartició geogràfica que ens permetrà d'apreciar la davallada numèrica de la judaïcitat europea. Seguidament, els indicadors

2. Per exemple, l'historiador anglès B. Wasserstein (1996). A França, la historiadora E. Benbassa i el filòsof de les religions J. C. Attias (2002). A Israel, el sociodemògraf S. Della Pergola. Curiosament, el mateix Teodor Herzl ja havia profetitzat que amb la creació de l'Estat sionista (que ell mateix havia impulsat), a llarg termini la judaïcitat diaspòrica no podria sobreviure. El sociòleg francès G. Friedman (1965) arribà a la mateixa conclusió; la seva tesi d'un poble jueu minvat per l'assimilació a la diàspora i per la israelització a Israel, mal acollida fa uns quaranta anys, sembla avui compartida per tothom.

3. D. Bensimon (1994) conserva aquesta categorització. Per la seva banda, el sociodemògraf israelià S. Della Pergola (1993-1994 i 2002) introdueix una tipologia europea més fina amb quatre blocs: *a*) països de la Unió Europea (Àustria, Bèlgica, Dinamarca, Finlàndia, França, Alemanya, Grècia, Irlanda, Itàlia, Luxemburg, Holanda, Portugal, Espanya, Suècia, Regne Unit); *b*) altres països d'Europa de l'Oest (Gibraltar, Noruega, Suïssa i altres [sense precisar quins]); *c*) països de l'ex-URSS (Bielorússia, Estònia, Letònia, Lituània, Moldàvia, Rússia [inclosa la Rússia asiàtica], Ucraïna); *d*) altres països de l'Est i països dels Balcans (Albània, Bulgària, República Txeca, Hongria, Polònia, Eslovàquia, Turquia [part europea], Iugoslàvia [tots els nous territoris en formació]).

socioculturals d'evolució ens ajudaran a comprendre els canvis en els hàbits de vida dels jueus. Finalment, ens acostarem al que, avui en dia, pugui representar la identitat entre els jueus europeus. També, si escau, proposarem unes definicions o uns aclariments històrics que ajudaran a interpretar millor les dades purament demogràfiques o sociològiques.

1. Les xifres d'una davallada dràstica

Mentre que fins a l'any 1920 el centre de gravetat de la judaïtat mundial era Europa, amb un 60 % de jueus, un 31 % a Amèrica i un 9 % a la resta del món, en els últims anys del segle XX, un 11,7 % viuen a Europa, un 48,7 % a Amèrica, un 37,8 % a Israel, i l'1,8 %, la resta, dispersa pel món.⁴ En xifres absolutes hi havia 16 milions de jueus en el món l'any 1933; a començament de l'any 2002, la població jueva mundial s'estimava en prop de 13.300.000 persones.⁵

TAULA 1. Repartició dels jueus al món
(quadre establert a partir de Bensimon, 1993-1994 i 1994, i Della Pergola, 1993-1994 i 2002)

	Europa	Amèrica	Israel	Resta del món
Fins 1920	60 %	31 %	9 %	
1992	15 %	45,5 %	33 %	1,5 %
2002	11,7 %	48,7 %	37,8 %	1,8 %

XIFRES I CAUSES D'UNA DAVALLADA CONTÍNUA

TAULA 2. Nombre de jueus a Europa
(quadre establert a partir de Bensimon, 1994, i Della Pergola, 1994 i 2002)

1937	9.648.100
1946	3.898.350
1967	3.119.650
1999	1.627.900
2002	1.558.500

En el continent europeu, el conjunt de la població jueva ha passat de 9.648.100 persones el 1937, a 1.558.500 l'any 2002.⁶ Les dues terceres parts viuen a Europa de l'Oest⁷ (amb uns 519.000 a França i 273.500 al Regne Unit), i la resta a l'Europa de l'Est i als Balcans (territoris asiàtics de l'ex-URSS i Turquia⁸).

Aquesta brutal davallada és imputable a diversos factors. *a)* En primer lloc, al *genocidi*, ja que més de la meitat dels gairebé 10 milions de jueus europeus (1936) van morir assassinats. La *Shoah*, evidentment, va constituir la major sagnia de la judaïtat europea en termes de vides perdudes (més de 5 milions) però també en termes de vides per a néixer, com ho assenyala amb molta pertinència la sociòloga francesa Régine Azria.⁹ *b)* És imputable, en segon lloc, al conjunt de *guerres i esdeveni-*

4. Della Pergola (2002). Les nostres dades referides a l'any 2002 són tretes d'aquesta font.

5. 13.296.100, Della Pergola, 2002.

6. Beker (1998) i Wasserstein (1996).

7. És a dir, els països de la Unió Europea més altres països que no hi són: Gibraltar, Noruega, Suïssa i altres (Della Pergola, 2002). Beker (1998) compta el Principat de Mònaco amb 1.000 jueus però no es menciona Andorra, amb un centenar escàs.

8. Observem de pas que el sociodemògraf israelià inclou Turquia en el continent europeu.

9. R. Azria (1997); especialment, el capítol VI, «Les Juifs et le judaïsme aujourd'hui», que també ens serveix de referència en aquest estudi.

ments polítics mundials, que jalonaren la segona meitat del segle xx i provocaren l'emigració dels jueus bé cap a Amèrica o bé cap a Israel. La principal causa han estat els problemes i canvis ocorreguts als països de l'Europa de l'Est arran de la caiguda del mur de Berlín i dels canvis polítics a l'Ex-Unió Soviètica. Gairebé un milió de jueus de Rússia han emigrat cap a Israel o, en una proporció menor, cap als Estats Units, cosa que fa que aquest país (i més concretament la ciutat de Nova York, amb uns 2 milions de jueus) hagi esdevingut el segon gran nucli jueu després d'Israel.¹⁰ Per contra, l'arribada massiva a França dels jueus *sépharades* del Magrib (Algèria, Tunísia i Marroc) entre 1956 i 1965 va compensar, en el país gal, l'emigració o la desaparició dels asquenases que s'havia produït arran de la pujada del feixisme i de la II Guerra Mundial. c) Un tercer factor en la caiguda del nombre de jueus a Europa rau en l'assimilació. Aquest fenomen, potser més insidiós i no tan visible (perquè no és tan massiu) ha estat constant al llarg dels segles XIX i XX, o sigui d'ençà de l'emancipació.¹¹ L'accés als drets cívics i jurídics significà aleshores progressos importants en la vida dels jueus: sortida progressiva¹² dels guetos i, consecutivament, integració i plena participació a les societats globals. Però també, portada al seu extrem, la integració va significar assimilació i conversions sobretot a França i Alemanya. Segons fonts de l'època, s'avalua que entre 200.000 i 250.000 jueus van convertir-se al cristianisme a Europa durant el segle XIX.¹³ L'assimilació dels jueus també va conèixer un segon gran moment d'apogeu després de la II Guerra Mundial i del traumatisme del genocidi.

REPARTICIÓ PER PAÏSOS I CIUTATS

L'any 1990, hi havia 2.157.800 jueus a Europa, un 2,8 per 1.000 de la població global europea.¹⁴ En el seu estudi de 2002, Della Pergola avança la xifra d'1.558.500, amb una taxa de 2,0 per 1.000. Cinc anys més tard, segurament ha continuat baixant la població jueva a Europa.

TAULA 3. Països europeus amb més població jueva
(quadre establert a partir de Della Pergola, 2002)

França	519.000 ¹⁵	Hongria	51.000	Suïssa	17.700
Regne Unit	273.500	Bèlgica	31.000	Turquia	17.000
Rússia	265.000	Itàlia	29.400	Suècia	15.000
Alemanya	103.000	Holanda	28.000	Espanya	12.000 ¹⁶
Ucraïna	100.000	Bielorússia	24.300	Romania	10.800

A l'Europa occidental, una característica purament jueva és de viure en ciutats i en metròpolis, és a dir, allà on hi hagi una gran oferta econòmica, cultural i intel·lectual. I més especialment allà on hi hagi una gran activitat i influència no només nacional sinó també internacional. El 92 % dels

10. Segons Beker (1998), fa deu anys la població jueva era la següent: Israel, 4.700.000; Estats Units, 5.600.000 (Nova York, 1.900.000). L'any 2002 la repartició era 5.025.000 per a Israel i 5.700.000 per als Estats Units, amb 2.051.000 per a Nova York (Della Pergola, 2002). Un estudi més recent del sociodemògraf israelià, publicat en el *Jewish Press* de Jerusalem, afirma que el 2005 hi ha més jueus a Israel que als Estats Units i que Tel Aviv destrona també Nova York en nombre d'habitants jueus.

11. Fins a l'any 1791, el conjunt de tots els jueus de l'Europa cristiana vivien sotmesos a diverses restriccions socials, polítiques i econòmiques, i tenien l'obligació de viure en barris específics. Pocs mesos després de la Revolució Francesa, el nou govern atorga a la comunitat jueva *sépharade* o «portuguesa» de Bordeus i de Baiona els mateixos drets d'igualtat que a la resta de la població francesa. Un any més tard, els asquenases de l'est de França són «emancipats» a llur torn.

12. G. Martin (1978, p. 58).

13. M. Haddas-Lebel (1978, p. 73-74).

14. Della Pergola (1993-1994).

15. França és la tercera comunitat jueva del món en nombre de persones, després dels Estats Units i Israel.

16. Les xifres avançades en l'*American Jewish YearBook* per a Espanya no varien des de fa més de trenta anys. Aquesta dada estàtica es deu a la falta de cens de la població jueva en aquest país. Della Pergola reconeix que les estimacions per a Espanya (a l'igual que per a Suècia) «no són basades en fets precisos» (p. 12). Normalment, les mateixes comunitats jueves d'Espanya avancen empíricament la xifra aproximativa de 20.000 jueus per a la Península i les Illes.

jueus de la Unió Europea es concentren en ciutats de més de 1.000 jueus. Els sociodemògrafs reparteixen les principals ciutats i regions d'establiment dels jueus en tres grups: les que tenen un percentatge superior als 13 jueus per 1.000 habitants (1,3 %), les que en tenen entre 1 i 3 per 1.000 habitants, i les grans ciutats on la població jueva és inferior a l'1 per 1.000. Per comoditat, nosaltres donarem aquí les xifres absolutes en ordre decreixent.¹⁷ Així, la metròpoli amb més jueus és París i cinturó: 310.000 (30 per 1.000 o sigui 3 %); Londres i sud-est d'Anglaterra: 232.000¹⁸ (1,3 %); Marsella (65.000), Niça (20.000), Lió (20.000), Tolosa (18.000), Brussel·les i cinturó (15.000, 1,5 %), Estrasburg (12.000). Les altres ciutats amb població jueva són: Berlín, Frankfurt i cinturó, Hamburg, Copenhaguen, Luxemburg, Milà. I també: Anvers (la comunitat més ortodoxa d'Europa, formada essencialment de *hassidim*), Amsterdam i Roma. Aquestes últimes, es considera que havien tingut una vida jueva important en el passat; avui tenen més de 10.000 jueus (si fa no fa 2 per 1.000). I finalment: Glasgow, Manchester, Leeds, al Regne Unit. Entre les més petites, cal mencionar la comunitat jueva d'Andorra, creada oficialment el 1997, i que compta amb uns 100 membres.¹⁹

Pel que fa a Rússia i Polònia,²⁰ les xifres de la davallada demogràfica parlen per si mateixes. Efectivament, a Polònia, la població jueva aplegava: 3.500.000 jueus (10,5 % de la població total) l'any 1939, 120.000 l'any 1945, 3.800 l'any 1990 i 3.500 l'any 2002. Per a Rússia i per als mateixos anys, les xifres eren respectivament de 3.020.000, 2.032.000 i 1.000.500. Les xifres donades per Sergio Della Pergola (2002) són de 435.000 jueus per a tota Rússia.²¹ Els jueus viuen sobretot a Rússia occidental, el 98 % en ciutats: Moscou (amb uns 108.000 jueus²²), Sant Petersburg, Kíev, Odessa, Taixkent. El Birobidjan (regió autònoma jueva creada a l'extrem orient el 1934 per Estalin) agrupava, cap als anys 1990-1993, uns 9.000 jueus, o sigui un 4 % de la població total d'aquesta regió.²³

2. Indicadors socioculturals d'evolució i de canvi

Les importants mutacions societals (és a dir, alhora socials i culturals) generades a partir dels anys cinquanta, sobretot en el decurs de les tres últimes dècades, fan pensar que a més o menys llarg termini el *futur* dels jueus o més ben dit del judaisme de la diàspora europea estaria compromès. Aquesta és almenys la conclusió a què han arribat alguns observadors, tant a Europa com a Israel.²⁴ Totes les comunitats jueves d'Europa occidental, fins i tot als països amb una judaïtat important com França o Gran Bretanya, han patit una erosió en quantitat (hi ha molts menys jueus) i pel que fa al grau d'adhesió a la religió i a les tradicions etnicoreligioses o d'apropament a les comunitats organitzades (o sigui que el judaisme ha deixat de ser un referent bàsicament religiós, i de ser viscut com a tal). A Espanya també aquest canvi s'ha pogut notar. Els observadors del judaisme avancen generalment dues causes principals que examinarem ara.

PÈRDUA DEL REAGRUPAMENT FÍSIC I DE LA COHESIÓ ÈTNICA

La primera causa, que és una paradoxa, es fonamenta en la constatació dels historiadors segons la qual, durant segles, la supervivència del judaisme i la unitat dels jueus es mantingueren *gràcies a*

17. Dades tretes de Della Pergola (1993-1994), Bensimon (1993-1994) i Attias i Benbassa (1997, p. 103).

18. Aquesta xifra ve donada en el seu estudi de 1994. En el del 2002, avança la xifra de 195.000 jueus vivint a Londres (Gran Londres i regions de districte postal contigu).

19. M. Almarcha (2001).

20. Dades tretes de Della Pergola (1993-1994 i 2002), Bensimon (1993-1994 i 1994), Rey (1993-1994, p. 120-122), Attias i Benbassa (1997, quadres p. 256 i 262), Beker (1999, p. 12-13).

21. Concretament 410.000 per a «l'ex-URSS a Europa» i 25.000 per a «l'ex-URSS a Àsia».

22. Della Pergola (2002).

23. Dada treta de M.-P. Rey (1993-1994). En el seus estudis (1993-1994 i 2002) Della Pergola no menciona el Birobidjan.

24. Vegeu nota 1, a la introducció d'aquest estudi.

la marginació social-religiosa que patiren.²⁵ En efecte, la guetització, és a dir, l'antic²⁶ reagrupament obligatori i tradicional en barris o pobles jueus afavoria la cohesió cultural, familiar, amb el pes de la religió, l'endogàmia i l'enculturació o sia la transmissió dels valors, de les cultures i de les llengües. Aquest antic estat de coses que marginava els jueus, i mantenia a la força la seva unitat i la seva autoreproducció, canvià totalment arran de l'emancipació atorgada durant el segle XIX, progressivament, a tots els països d'Europa. A partir d'aquest moment, el destí dels jueus d'Europa seguí dues vies distintes però que, d'alguna manera, finalment coincidiren en el mateix efecte de dilució que es comprovarà el segle XX. *a)* Als països democràtics de l'Europa occidental (com França o Alemanya), l'emancipació permet als jueus d'integrar-se socialment, econòmicament i culturalment *com a persones*, també els permet *com a comunitats* una reconstrucció estructural (creació del sistema consistorial, com a França), i els permet finalment una evolució ideològica que completa un procés d'obertura ja engegat gràcies al moviment de la *Haskalà*.²⁷ Arran d'aquesta «regeneració» del judaisme, i fruit de la llibertat i de la normalització, una part dels jueus s'allunya del nucli comunitari per assimilar-se, o sigui fondre's totalment en la societat, fins a l'etapa extrema, per a alguns, de desaparèixer com a jueus. *b)* Als països de l'Europa de l'Est, la gran cohesió a l'entorn de la *yiddishkeit* acabà primer a Rússia amb la Revolució de 1917; en aquest país revés a les afirmacions culturals i religioses, els jueus es «russificaren», és a dir, adoptaren els nous valors patriòtics i/o s'assimilaren. Després de la II Guerra Mundial i els acords de Ialta, els països que passaren a l'òrbita soviètica aplicaren, a llur torn, una política antisemita que conduí els jueus a assimilar-se. En ambdós casos, antagònics, la pèrdua de la cohesió comunitària i familiar (sigui lliurement triada o bé forçada) constitueix un dels factors sociohistòrics i socioculturals d'erosió demogràfica de la judaïtat europea.

Per la seva banda, els sociòlegs tenen altres explicacions sobre la pèrdua del reagrupament i la cohesió etnicoreligiosa. Així, pels sociodemògrafs com Della Pergola,²⁸ l'evolució de les poblacions jueves pel món, i doncs, a Europa, sempre ha estat determinada per factors polítics, econòmics i culturals: períodes de creixement jueu sovint han alternat amb declinacions brutals degudes a les emigracions i a la destrucció o desaparició de les comunitats; i és més, quan una comunitat es desfà en un lloc, no és per a reconstruir-se i repetir-se en un altre lloc sinó per a transferir-se sovint en llocs dispersos i adoptar noves formes de vida. La tendència general actual és la implantació a les grans capitals nacionals o regionals que compten amb connexions internacionals, situades en grans zones socioeconòmiques i amb molts equipaments culturals i educatius (estudis superiors). També, com ho ha observat i examinat Régine Azria,²⁹ hi ha certa tendència dels jueus (com dels ciutadans en general) a fugir de les ciutats per a establir-se a zones residencials rurals. Globalment, però, urbanització, conglomeració, alt nivell educatiu i creixent especialització en activitats liberals i de *managing* caracteritzen els jueus de l'Europa actual (sobretot occidental), opcions socioeconòmiques que solen acompanyar-se d'una desconexió comunitària parcial o total amb totes les conseqüències que puguin resultar-ne.

Finalment, si bé en aquest paràgraf s'ha al·ludit a la reagrupació més aviat comunitària com a referent de la cohesió ètnica, també es podria afegir la idea del matrimoni endogàmic, ja que d'alguna manera la llar jueva també és tradicionalment un espai de reagrupament físic i de cohesió ètnica. Però, com ho veurem a continuació, el matrimoni no només ha perdut el seu paper institucional i simbòlic sinó que ja no actua com a element de transmissió dels antics valors jueus.

25. Per exemple, el sociòleg i pensador Edgar Morin (2006, p. 26) escriu i desenvolupa la idea segons la qual «l'étonnante survie juive se comprend à partir de cette boucle où le judaïsme fermé est entretenu par l'antijudaïsme et l'entre-tient».

26. És a dir, abans de l'emancipació cívica i jurídica atorgada a finals del segle XVIII a França i al llarg de tot el segle XIX en els altres països europeus.

27. *Haskalà*: moviment jueu d'idees reformistes desenvolupat als segles XVIII i XIX, paral·lelament al de les *Lumières* franceses o de l'*Aufklärung* a Alemanya.

28. Della Pergola (1993-1994).

29. Azria (1998, p. 42-55).

PÈRDUA DE LES TRADICIONS I ADOPCIÓ DELS MODES DE VIDA «GLOBALS»

La segona causa d'erosió quantitativa de la *judaïcit* europea, però també qualitativa de la *judeïtat*,³⁰ (més recent que la pèrdua de la cohesió comunitària i familiar), ens ve donada per l'evolució del conjunt de les societats occidentals cap a una uniformització dels modes de viure dels diversos components de les societats urbanes. Els progressos tècnics i científics, el benestar social, els canvis en els hàbits quotidians i en el pensament s'han acompanyat d'una ruptura o si més no d'una distensió forta del lligam religiós. Per als jueus, que estan en fase total amb aquests múltiples aspectes de la modernitat, l'efecte final arriba a ser el mateix i es palesa per l'abandó d'una vida ritmada per normes i usos religiosos considerats com a massa constrenyidors (això val tant per als cristians com per als jueus). Aquest fet es tradueix de diverses maneres.

En l'aspecte religiós: la desafecció comunitària (és a dir, la participació cada cop més reduïda, per no dir nul·la, a la vida jueva organitzada) es combina amb altres formes de «desjudaïtzació», la qual es concreta en l'abandó de les pràctiques religioses, és a dir, retrocés de l'observança de les lleis alimentàries, del descans sabàtic, de la freqüentació sinagoga i d'alguns ritus de pas com la comunió o els casaments; es tradueix també per l'ocàs dels valors espirituals en la vida quotidiana. Ben sovint el judaisme esdevé, com el catolicisme, una simple confessió, o sia una religió viscuda en privat i *à la carte*. Aquest fenomen és general a totes les comunitats jueves d'Europa (i supera en molt els «retorns»). *En l'aspecte cultural:* abandó de tradicions geogràfiques, culturals o familiars; no-transmissió generacional de les llengües jueves; descens de la freqüentació dels centres d'estudis (i de les *yeshivot*), i fins i tot de l'aprenentatge de l'hebreu; també s'observa un ocàs de la cultura jueva profana (literatura, pensament, música, filosofia) que tenia els temes jueus com a font d'inspiració. Totes aquestes pèrdues són compensades o substituïdes per l'adopció de models culturals globals. *En l'aspecte sociodemogràfic:* matrimonis mixtos, baixa de la nupcialitat (o sia celibat cada vegada més freqüent³¹), creixement negatiu i envelliment són actualment la font de preocupació dels responsables comunitaris.

Vegem aquest aspecte sociodemogràfic de més a prop. *a) La nupcialitat* ve donada per dos tipus de situacions: els matrimonis mixtos, que actualment representen com a mitjana el 50 % dels matrimonis jueus d'Europa (30 % a Espanya, i entre 65 % i 75 % a Alemanya), amb una repercussió en la demografia comunitària i l'allunyament que suposa; i els canvis en els hàbits matrimonials: menys casaments (i més parelles sense casar), casaments més tardius (entre 30 i 45 anys), inestabilitat matrimonial (més divorcis), etc. O sigui, hàbits que incideixen sobre el creixement natural i que porten els sociòlegs i sociodemògrafs a distingir entre població jueva «nuclear» (que compta només els jueus legítims segons la Llei talmúdica, o sigui els nascuts de mare jueva i els convertits) i població jueva «ampliada»³² (que integra les parelles no jueves, els fills nascuts de mares no jueves). *b) Creixement natural.* Després del clot demogràfic enorme provocat per la *Shoah*, no només en nombre de víctimes mortals sinó també en concepte de naixements que no s'han produït, i sota els efectes de la vida moderna, les fluctuacions conjuntes de la nupcialitat, de la fertilitat, de la mortalitat, en fi, del creixement natural, han afectat durament la dimensió i la vitalitat de les comunitats. (Actualment 1,5 nens per dona jueva, quan en caldrien 2,1 per a poder estabilitzar la dimensió de les comunitats.) Amb aquest ritme es preveu una baixada de 30 % de la població jueva. *c) Envelliment.* Aquest factor és més característic als països de l'Est on les comunitats jueves varen ser destruïdes per la *Shoah* i posteriorment sotmeses als governs comunistes antisemites. La comunitat jueva de Rússia es caracteritza especialment per factors de declivi: al costat d'una emigració fortís-

30. Neologismes introduïts pel filòsof i sociòleg sefardita Albert Memmi (1962, p. 28) per a establir diferències amb la paraula *judaisme*, que ell va reservar al conjunt de les institucions i a la doctrina mosaica: el concepte de *judaïcit* evoca la col·lectivitat humana i el de *judeïtat* designa la identitat jueva.

31. El sociòleg francès E. Cohen (2004, p. 7-13) evoca i té en compte les diferents modalitats que ara han substituït la tradicional institució matrimonial i familiar, ja que parla de *parelles mixtes, cohabitació informal, cohabitació institucionalitzada* o «pacte civil de solidaritat» (PACS), *parelles homosexuals, famílies recompostes*.

32. S. Della Pergola (1993-1994, p. 29) parla de «core and enlarged Jewish population».

sima, la comunitat local pateix un augment dels matrimonis mixtos (fins a 60 %), una baixa de la natalitat i l'envelliment de la població jueva; dos exemples: ja el 1970 el 25 % dels jueus de Rússia tenien més de 60 anys contra el 12 % de la resta dels russos,³³ a França, el 1988, el 42 % dels caps de família tenien més de 50 anys, i el 2002, el percentatge havia passat a 52 %.³⁴ d) A més a més, tant la baixa demogràfica com l'allunyament comunitari i sinagoga tenen una altra incidència greu per a les comunitats organitzades: llur *empobriment*, fins i tot el tancament d'alguns centres ja que tenen cada cop més dificultats per a mantenir immobles. A la Gran Bretanya, moltes petites sinagogues han hagut de tancar. Mentre que a França, s'estima que les infraestructures comunitàries excedeixen en molt la demanda i l'ús que se'n fa.

Ben evidentment, bona part d'aquests canvis es poden observar a Espanya i a Catalunya. Pel que fa a la Comunitat Israelita de Barcelona (CIB), per exemple, aquesta situació ja era palesa els anys 30, 40, 50.³⁵ L'arribada dels marroquins, amb llur gran cohesió religiosa i familiar, va donar un impuls nou durant vint o trenta anys. Però l'erosió sembla ineluctable, i ara la CIB també co-neix aquests problemes.

3. Indicadors de la identitat jueva i de la identificació amb el judaisme

DEBAT ACTUAL ENTORN DEL CONCEPTE DE «COMUNITAT JUEVA»

De la mateixa manera que els filòsofs, teòlegs o historiadors solen utilitzar el concepte messiànic de *poble jueu*, fins fa uns quants anys la majoria dels sociòlegs solien designar els jueus utilitzant l'expressió *comunitat jueva* o *comunitats jueves*. Per la seva banda, a principis dels anys seixanta, el filòsof i sociòleg sefardita Albert Memmi havia introduït dos neologismes per establir diferències amb la paraula *judaisme*, que ell reservava per al conjunt de les institucions i per a la doctrina mosaica: així, va crear el concepte de *judaïtat* per evocar la col·lectivitat humana i el de *judeïtat* per parlar d'identitat jueva.³⁶ Aquestes denominacions àmpliament acceptades i utilitzades pels científics han passat a formar part de l'aparell conceptual referit al món jueu.

Actualment, però, entre els observadors i científics (jueus en particular) hi ha una propensió cada vegada més gran a abandonar l'expressió molt ambigua de *comunitat jueva* en benefici de l'expressió més genèrica *els jueus*.³⁷ Pel sentit comú, aquest canvi s'explica pel fet que, d'una banda, tenim les entitats jueves amb els seus membres afiliats (aquelles que formarien les comunitats o millor dit les associacions), i d'altra banda, hi ha un gran nombre de jueus que no participen en cap d'aquestes organitzacions³⁸ i, doncs, que no es poden englobar en el concepte de *comunitat*, encara que es considerin com a jueus. Però cal saber també que últimament el debat sobre el concepte de «comunitat» (jueva, musulmana, gitana, etc.) s'ha aguditzat a França com a conseqüència d'una vulgarització mediàtica abusiva d'aquest concepte, i d'una recuperació política que amalgama d'una banda el que és nacional i comunitari, i d'altra banda comunitat i «comunitarisme» (en francès *communautarisme*, és a dir, tancament i replegament de la comunitat³⁹). Fins al punt que alguns historiadors, pensadors i sociòlegs s'han replantejat el contingut i l'ús de l'expressió «comunitat jueva». Per exemple, el conegut filòsof i universitari sefardita Shmuel Trigano proposa un aclariment en vuit punts,⁴⁰ que re-

33. Rey (1993-1994, p. 122).

34. Bensimon (1993-1994, p. 39-42).

35. Vegeu Berthelot (2001).

36. Vegeu nota 30.

37. La tipologia i les definicions donades els anys setanta pel psicociòleg sefardita Claude Tapia (1971, p. 60-71), aleshores molt àmpliament compartides també, resulten una mica antiquades avui dia, pel canvi de sentit de la paraula *comunitat*.

38. Azria (1995, p. 24-26).

39. És a dir, una actitud totalment en contradicció amb l'ideal laic de la República Francesa.

40. S. Trigano (2004, p. 5).

sumirem en part aquí, ja que té el mèrit de ser concís i molt actual, i per tant ajudarà el lector a entendre millor els indicadors de la identificació dels jueus respecte al judaisme o a la comunitat jueva que tractarem en aquesta part. Així doncs, segons Trigano, la «comunitat jueva» és un terme genèric que designa un conjunt d'associacions voluntaristes, immerses en la societat civil (la *cit *) i que només concerneixen llurs membres (punt 1); la finalitat d'aquestes associacions  s de conrear una herència, il·lustrar valors i defensar interessos compartits pels membres (punt 2); les associacions o institucions jueves no són de cap manera intermediàries entre els ciutadans jueus i l'Estat (punt 4); la «comunitat jueva» és, doncs, una federació d'associacions i no pas de persones i encara menys de tots els jueus de França (punt 6); la «comunitat jueva» no «representa» els jueus que no són membres d'aquestes associacions o que queden al marge de qualsevol vida jueva (punt 8). Aquesta definició és aplicable —ens sembla— al conjunt dels països occidentals. El que cal ressaltar  s que per *comunitat jueva* no s'ha d'entendre tots els jueus d'un país, sinó únicament els jueus que s'autodeterminen com a jueus i/o que s'identifiquen amb el *judaisme* (ja sigui religiós, cultural, social).⁴¹

ALGUNS RECORDATORIS PREVIS RESPECTE AL JUDAISME COM A FET RELIGIÓS

Segons el judaisme tradicional-ortodox —estipulat a la *Halakha*, la Llei— el primer criteri de la judeïtat determina que una persona és jueva si és nascuda de mare jueva, o bé si és convertida segons el ritu ortodox. El segon criteri és que el judaisme es funda menys en un dogma o en una creença (com el cristianisme) que en una praxi multiforme (pràctiques alimentàries, mode de vida, estudi, ritus de pas, transmissió generacional, etc.). Ara bé, avui dia la majoria dels observadors i dels estaments del judaisme (sociòlegs, psicosoci legs, sociodemògrafs, filòsofs, líders comunitaris i fins i tot rabins liberals) coincideixen que la definició ortodoxa del Gran Rabinat d'Israel ja no correspon amb les diverses expressions de la identitat. La definició de la *judeïtat* (identitat jueva) i els seus límits són cada vegada més complexos i nebulosos. De fet, existeixen mil i una formes de ser jueu. Actualment, es dibuixen tres tendències bastant iguals (i més o menys equivalents a Europa, als Estats Units i a Israel): un 30 % s'afirma implicat amb la religió; un 30 %  s implicat amb la tradició històrica, familiar o comunitària; un 30 %, implicat amb la realitat jueva sense cap significació religiosa. Vegem ara aquestes tres concepcions.

INDICADORS DE LA PRÀCTICA RELIGIOSA

Es tracta dels indicadors clàssics de creença, pràctica i vivència (regular o no). Són molt variables i lligats amb les exigències de la vida profana i moderna; també varien en funció de la tendència religiosa (tradicional, liberal o ultraortodoxa), de la religiositat personal o familiar, de les condicions socials, professionals, ja que fa temps que la vida moderna deixa un espai cada cop més reduït per a la pràctica religiosa. Dit aix , es pot resumir dient que aquests indicadors van des d'una pràctica laxista o mínima (per exemple, només observar el dejuni del Dia del Perdó o el Sopar de Pasqua,  s a dir una o dues vegades a l'any), a una ortopraxi normativa o observança regular d'una gran varietat de pràctiques (aquelles prescrites a la Llei), i fins i tot a un mode de vida jueva «total» (endogàmia i distanciament dels no jueus⁴²). Vegem-ho més en detall.

a) *La pràctica personal i familiar a casa* pot és ser: regular (descans del dissabte, alimentació lícita i totes les festivitats); interioritzada (portar els *tefilin* sota els vestits, recitar benediccions, banyar-se ritualment, fer donatius); reduïda (festivitats majors [Perdó i Pasqua], ritus de pas [circumcisió, majoritat religiosa, casament i funerals...]).

41. Vegeu també, entre d'altres, Attias i Benbassa (1997).

42. Aquesta pràctica total s  que és «comunitarista» en el sentit d'un replegament i d'una automarginaci .

b) La *participació comunitària* pot consistir en: recursos als serveis (oficis a la sinagoga, bany ritual...); participació a festes religioses (Perdó, Cap d'Any) i diferents manifestacions commemoratives (Shoah, creació d'Israel...).

c) L'*educació jueva* pot ser: formal (iniciació religiosa, escoles jueves a temps complet per als nens, centres/cercles d'estudis religiosos per a adults, activitats del dissabte a la tarda); informal (colònies, moviments de joventut, viatges a Israel, activitats esportives (clubs *Maccabi*) i culturals, etc.).

d) Pel que fa a la *pràctica «total»*, es dona entre els ultraortodoxos però també és sovint el fet dels neoreligiosos o neoortodoxos⁴³ que, si bé no són tan nombrosos, tenen un pes simbòlic molt fort; determinats perfils entren en aquesta categoria: els joves de famílies desjudaitzades o de matrimonis mixtos (recerca de les arrels); persones decebudes pel militantisme (comunistes, sionistes); persones trasplantades que han abandonat part de les seves tradicions d'origen, etc.

INDICADORS POLÍTICS I IDEOLÒGICS⁴⁴

Els indicadors polítics, ideològics i militants han estat i són encara molt presents a l'Europa de l'Est i a França. Sorgiren amb l'emancipació. Globalment, hi ha dues etapes.

— Finals del segle XIX - començament del segle XX: època de la *militància política*. Aquests moviments daten del segle XIX i es manifesten tant a l'Europa occidental (a conseqüència de l'emancipació i de la secularització) com a l'Europa oriental (Polònia, Rússia, Bulgària). En ambdós casos eren vinculats —bé per adhesió, bé per rebuig— als nacionalismes i concretament al sionisme. Cal destacar: a) el moviment socialista i laic, el *Bund* o unió general dels obrers jueus de Lituània, Polònia i Rússia; b) els moviments sionistes (moviments nacionals que reclamaven la restauració d'una vida jueva independent a Palestina); c) a França el militantisme jueu es manifestà dintre de corrents d'esquerra i d'extrema esquerra: comunistes i trotskistes que, durant la II Guerra Mundial, foren molt actius en la *Résistance* contra els invasors alemanys.

— D'ençà de 1960. Apareix una nova tendència més *ideològica* que politicoindustrialista, i que s'articula a l'entorn d'un rebuig religiós: es tracta del moviment laic, areligiós però humanista i comunitarista.⁴⁵ Per la Federació Internacional del Judaisme Laic i Humanista, «és jueva qualsevol persona d'ascendència jueva o que es declara jueu/jueva i que s'identifica amb la història, els valors ètics, la cultura, la civilització, la comunitat i el destí del poble jueu».⁴⁶ L'any 1960 es creà a Brussel·les el Centre Communautaire Laïc Juif amb activitats comunitàries i culturals. A França, diverses associacions existeixen d'ençà de trenta anys o més.⁴⁷ El 1989 es va crear l'Association pour un Judaïsme Laïc et Humaniste (on es defensa una identitat jueva «positiva» independent de la convicció i de la pràctica jueva). S'han multiplicat els cercles i associacions laicohumanistes.

En un país com França (amb la població més important d'Europa), l'última tendència concerneix l'impuls associatiu generat per la recrudescència de l'antisemitisme i fins i tot cert rebuig de la comunitat jueva en aquest país, però també per la crisi de l'Orient Mitjà que estigmatitza Israel.⁴⁸ En aquest cas, el despertament i el dinamisme de les associacions jueves s'assemblen més a una reacció d'alerta, de reflexió i d'informació enfront de l'adversitat que regna en l'opinió pública, que no pas (com pels religiosos) a una reacció d'alerta de cara al perill de baixa demogràfica i d'allunyament comunitari.

43. Azria (1991, p. 53-70). Per a Gran Bretanya, Wasserstein (1996) cap. X i XI.

44. Bensimon (1994) i Attias i Benbassa (1997).

45. És present a Israel i als Estats Units, on nasqué oficialment l'any 1963 amb la creació pel rabí Sherwin Wine d'una comunitat jueva «secularitzada i humanista», convertida en Federació Internacional del Judaisme Laic i Humanista. L'any 1988 comptava amb 30.000 membres.

46. Bensimon (1994, p. 108).

47. Per exemple Le Cercle B. Lazare, Identité et Dialogue, Le Cercle Amical Ouvrier Juif, etc.

48. Per exemple, a París, Le Comité d'Information sur le Moyen-Orient i Le Forum Citoyen Juif; a Marsella, Le Collectif Paix et Vérité; a Lió, l'associació Défis. Vegeu *Observatoire du monde juif* (2004, núm. 10/11, p. 72-87).

ALTRES REFERENTS IDENTITARIS: CONSCIÈNCIA HISTÒRICA DE POBLE O DE PERTINÈNCIA⁴⁹

Hi ha almenys tres principals referents identitaris jueus altres que la dimensió religiosa rebutjada o mai viscuda, i que són característics o almenys heretats del segle XX. En l'aspecte més individual, i potser més psicoanalític, també poden influir alguns senyals d'identitat. *a) Israel.* La creació de l'Estat d'Israel l'any 1948 canvià totalment la identificació amb el judaisme, sobretot després de la *Shoah*. Un poc més tard, les guerres israeloàrabs, especialment la Guerra dels Sis Dies (maig 1967), actuaren a més com a catalitzadors de la nova generació. D'ençà de vint anys els problemes generats per la qüestió palestina han dividit l'opinió jueva mundial. Però Israel, com a llar nacional jueva, roman un dels principals referents identitaris. *b) L'antisemitisme,* endèmic i periòdicament reactivat per partits d'extrema dreta, últimament s'ha vist rellevat per l'antiisraelisme de partits d'extrema esquerra amb el problema palestí. En tot cas, obliga a un cert estat de vigilància. *c) El genocidi* (essencialment pels asquenasites) i certa lleialtat, fidelitat i respecte a la família o als membres de la família que, enmig del segle XX, moriren assassinats pel fet de ser jueus. *d) El que els americans anomenen el survivalism,* és a dir, «un retorn i una sacralització de la memòria»; és un fenomen de reapropiació d'un passat o d'uns orígens jueus en què el deure de memòria (per a diverses activitats intel·lectuals i culturals) intenta compensar la desaparició de formes tradicionals de la vida jueva.⁵⁰ *e) Més individualment, existeix també la consciència històrica* de pertànyer a un poble o a un col·lectiu que va travessar i patir les pitjors vicissituds i que continua estant dempeus. En tot cas és el sentiment de formar part d'una «cadena». En el mateix sentit, afegim també *diverses sensacions d'alteritat* no sempre evidenciades però presents: sentir-se diferent dels altres, pensar, actuar d'«una altra manera» amb un sentit «ètic» molt clar i present, tenir una altra sensibilitat enfront dels esdeveniments. *f) I finalment, acabem amb la ineluctable mirada de l'Altre* que inspirà al filòsof francès J. P. Sartre la terrible constatació següent: «Algú és jueu perquè els altres el fan jueu».

Aquests indicadors no religiosos i no militants no impedeixen l'associació d'alguns elements simbòlics de pràctica. Aquells vinculats amb certes pràctiques tradicionals religioses, però que tenen sobretot un pes social per la «convivialitat» que valoritzen, i, doncs, que són compatibles amb un ateisme: per exemple, festivitats alegres mantingudes pels i per als nens (*Sukkot*, amb les tendes edificades als patis, jardins o terrasses i decorades amb fruites; *Purim*, amb el carnaval, *Seder de Pesah*), també circumcisions i *bar mitsvot*.

CAP A NOUS PERFILS SOCIOLÒGICS

En els paràgrafs anteriors, hem fet una presentació «clàssica» de la sociologia religiosa del judaisme que insisteix sobretot en la part religiosa, cultural i identitària. Però no volem tancar aquest capítol sense esmentar uns nous perfils sociològics de la població jueva actual que alguns especialistes francesos han fet aparèixer al llarg dels estudis que duen a terme regularment. Així, pel parisenc Erik Cohen (estudi del 2002), els jueus de França es reparteixen en quatre grups: els tradicionalistes (31 %) i els revivalistes (23 %) representen els religiosos, mentre que els universalistes (24 %) i els individualistes (22 %) són, o bé deslligats de l'aspecte religiós, o bé molt més lliures respecte a la tradició.⁵¹ En realitat, aquesta tipologia engloba no només la pràctica religiosa o la consciència identitària, sinó que va més lluny, ja que integra com a criteris suplementaris d'observació i d'anàlisi el grau d'adhesió o de rebuig als valors «profans» de la societat global. A Marsella, un altre equip d'investigadors de la identitat jueva⁵² proposa un tipus de classificació basada, en aquest cas, en la relació i en la participació dels jueus amb la comunitat organitzada, ja sigui una comunitat religiosa

49. Azria (1995 i 1996); Bensimon (1994).

50. Azria (1996, p. 253-267).

51. Cohen (2004, p. 7-13).

52. Investigadors i observadors del CERIJ, Centre d'Études et de Recherche sur l'Identité Juive.

o una comunitat «laica»; així, hi hauria els «militants» (conscients de llur judeïtat, i molt actius), els «espectadors» (jueus conscients però poc actius) i els «indiferents» que són *jueus per casualitat* (*sic*) i que viuen com els no jueus.⁵³

Aquestes dues noves classificacions (i és possible que n'hi hagi d'altres) pretenen emfatitzar el fet que ja no s'ha de contemplar el col·lectiu jueu segons el criteri únicament religiós (ja que la pràctica religiosa minva constantment) o polític i ideològic (si bé l'activitat associativa té un pes simbòlic, és encara lluny d'aplegar un gran nombre de membres), sinó també —i potser sobretot— tenint en compte la laïcització/secularització de bona part d'aquest col·lectiu (sovint silenciosos) i els nous comportaments socials, societals i culturals (envers la comunitat organitzada i envers la societat civil) que se'n deriven. De fet, pretenen analitzar els jueus, ja no com a jueus únicament, sinó com el que són, és a dir, com a ciutadans integrats enmig de les poblacions i dels països on viuen, i com a ciutadans actius i reconeguts en tots els àmbits d'aquestes societats. És així com cal interpretar les últimes concepcions sociològiques (però també sociohistòriques i psicossociològiques). El sociòleg i pensador Edgar Morin plasma aquesta visió quan parla de la «doble identitat judeogentil», denominació forjada per ell mateix.⁵⁴ En efecte, després de l'emancipació i la sortida dels guetos, i amb la seva integració en les nacions modernes, els jueus accedeixen a l'estatus de gentils i passen a ser judeogentils, ciutadans de les nacions modernes occidentals.

4. Supervivència i futur del judaisme a Europa

Com hem vist més amunt, en un espai de temps de seixanta anys, la població jueva d'Europa s'ha dividit per sis. Val a dir que el futur del judaisme europeu està en una situació de gran precarietat i vulnerabilitat per no dir d'ocàs pronunciat. Historiadors, sociòlegs i pensadors, rabins i líders comunitaris, conservadors, ortodoxos, liberals, laics, sionistes o no, etc., tothom sap que actualment la qüestió central del judaisme, arreu del món, concerneix la seva *supervivència* i el seu futur ja que el nombre de jueus no deixa de minvar. Unes solucions proposades per a intentar aturar o si més no frenar aquest abandó emanen de diversos estaments jueus. Els uns opten per replantejaments derivats de la realitat; el punt de partida de les seves reflexions gira entorn de la famosa *definició de qui és jueu* i entorn de les definicions corol·làries de *comunitat jueva* i de *pertinença a la comunitat jueva*, comunitat en el sentit de col·lectivitat o de població. Les definicions són múltiples. Els sociòlegs, però, han identificat dues concepcions del que es pugui entendre per «comunitat jueva». Una concepció restrictiva és la *comunitat nuclear* (o *nucli comunitari*) formada pels jueus «de ple dret» (segons la tradició *halakhica*) sigui quina sigui la seva forma d'afirmació jueva (independentment del seu paper amb una entitat jueva organitzada). L'altra concepció és la *comunitat ampliada*, que designa el conjunt molt més gran, més heterogeni i més difós format per parelles mixtes i els seus fills (sobretot si la mare no és jueva), i en alguns casos per no jueus que s'identifiquen amb el judaisme. Es presenta com el contrapunt de la concepció anterior, és clar, però amb l'argument que un jueu que es casa amb una no jueva no ha de significar la sortida d'aquest jueu del món jueu, sinó que es pot considerar l'entrada en el món judaic d'una persona d'origen no jueu. En aquest sentit, la idea de població jueva «ampliada» és una autèntica ganga per al judaisme ja que la diferència numèrica que en resulta respecte a la població jueva «nuclear» és considerable, i fins i tot pot ser multiplicada per dos.⁵⁵

53. H. Hannoun (1999).

54. E. Morin (2006).

55. L'any 2001, a Rússia, el *nucli* de la població jueva s'estimava en 275.000 persones, i la població jueva *ampliada*, en 520.000. A Holanda, l'any 2000, 30.000 jueus ho són de descendència matrilineal, i 13.000 de descendència patrilínea. Als Estats Units la relació és de 5.300.000 i 9 a 10 milions. I al Brasil, de 86.000 a 117.000. A Alemanya, els 200.000 jueus de l'antiga Unió Soviètica han estat controlats estrictament i menys de la meitat s'ha pogut integrar en les comunitats autòctones que només accepten els membres que són jueus segons la *Halakha*, o sigui nascuts de mare jueva. Fonts: Bensimon (2006).

Paral·lelament, s'han dissenyat dues postures religioses, antagòniques, que ja porten a terme una política missionera activa per a lluitar contra la desjudaïtzació i l'ocàs del judaisme i de la judaïcitat. Ambdues practiquen el proselitisme. Així, el judaisme reformista-liberal defensa la via de l'obertura i de la tolerància i, per tant, la concepció d'una comunitat ampliada. Es pot dir que obra per a conservar una massa crítica (el nombre de jueus). Aquesta postura prové dels Estats Units i, si bé no té el mateix ressò a Europa, actualment coneix una certa progressió. La comunitat Atid de Barcelona n'és una representació. Les comunitats liberals són probablement les més ben situades per a captar els jueus «silenciosos», és a dir, els que no tenen cap vincle comunitari, que tenen una família no jueva, però que resistint-se a una assimilació total poden en un moment o un altre de la seva vida sentir la necessitat d'apropar-se a una comunitat (que no els exigeixi massa). D'altra banda, el judaisme ultraortodox que defensa evidentment la concepció nuclear de la comunitat jueva, proposa un *retorn* o sigui una fidelitat total a la Llei i al rigorisme, ideal que implica una separació amb la societat majoritària. Aquest plantejament radicalista i purista que lluita per preservar la doctrina del judaisme, prové més aviat d'Israel. A la diàspora, té el seu exponent principalment a Nova York, Londres i París⁵⁶ però també a Barcelona amb l'agrupació dels *hassidim* de Lubavitch. Per ells, els casaments endogàmics representen l'única forma de preservació i de cohesió de grup. D'aquí un tancament comunitari considerat com a perillós en alguns estrats jueus. Entre ambdues propostes (l'una que defensa la «quantitat» i l'altra que propugna la «qualitat»), i que de fet corresponen a dos corrents oposats del judaisme, es troba el judaisme intermediari que és el majoritari a Europa.⁵⁷ Oficialment anomenat ortodox, a la pràctica és conservador-tradicionalista (*conservative*, als Estats Units). Per a totes aquestes comunitats durament afectades per l'allunyament comunitari dels seus membres (i que no acostumen a fer proselitisme) el problema essencial es concreta amb la pregunta següent: *Què fer, o com fer, perquè la gent no deixi de ser jueva?*⁵⁸ El problema és tant més greu que aquestes comunitats són l'objecte d'una contradicció entre, d'una banda, la seva vocació ortodoxa-tradicionalista amb les exigències que això suposa per als seus membres, i, d'altra banda, la pràctica religiosa dels mateixos membres que, a causa del context social, societal o sociològic modern, difícilment pot ser ortodoxa (o, si més no, en casos molt comptats).

Què fer? D'ara endavant, tothom sap que la continuïtat jueva està supeditada, d'una banda, a una taxa de natalitat alta, i de l'altra, a mesures a favor del reforçament de la identitat i de l'educació dels infants. Però aquestes mesures només són eficients a Israel, on l'entorn i l'ambient generals recolzen aquesta política.

Aquesta mirada sociològica al judaisme europeu ens ha permès d'observar contrastos i pluralisme al si de la població jueva, però també elements convergents. I sobretot, si comparem el judaisme europeu d'avui i el judaisme europeu de fa cinquanta anys o més, veiem uns canvis dràstics. En menys d'un segle, la judaïcitat europea (majoritària a l'est d'Europa) s'ha traslladat cap a l'oest del continent (o ha emigrat cap a Israel i Amèrica). Pel que fa als orígens (no hem insistit en aquest aspecte), també el judaisme que era gairebé enterament asquenasita (però que va ser delmat per la *Shoah*), s'ha vist augmentat amb l'arribada dels sefardites de la conca mediterrània (Turquia, Egipte, Pròxim Orient, Magrib). El judaisme del segle XXI ha deixat de tancar-se en les «comunitats», en les tradicions (religioses o culturals), en la família. És un judaisme cada cop més obert i receptor d'aportacions no jueves. La repartició geogràfica és desigual tant pel que fa a les zones polítiques i culturals (Europa occidental / Europa oriental), com pel que fa a l'establiment en les capitals que tenen un pes econòmic i cultural o pluricultural important i amb una projecció internacional destacada. En l'aspecte demogràfic, a gairebé tots els països s'observa una tendència

56. A França, es considera aquesta postura com a *communautariste*. El replegament comunitari observat en algunes «comunitats» religioses és un problema tant per a aquestes comunitats com per al Govern francès, que veu en aquest tancament radicalista l'antítesi de la seva política republicana de laïcització.

57. I també a Espanya: és el de la CIB a Barcelona, de la Comunitat Israelita de València o de la Comunitat Israelita d'Alacant.

58. Aquesta pregunta està plantejada clarament a l'obra d'Attias i Benbassa (2002).

convergent cap a la baixa numèrica de la població jueva (amb índexs de nupcialitat i de fertilitat decreixents, amb un envelliment creixent, i conseqüentment amb un balanç defuncions-naixements negatiu). En l'aspecte sociològic i cultural, hi ha també una propensió desigual però cada cop més gran cap a l'exogàmia; la desjudaïtzació que se'n deriva influeix negativament el pes demogràfic i comunitari. En un pla institucional, l'organització del judaisme també és molt diferent a cada país. Si és reconegut i dinàmic a Europa occidental, la situació és crítica als països de l'Est, on la presència jueva està en via accelerada d'erosió (mort natural a l'Europa central o emigració pel que fa a Rússia). L'ocàs religiós tradicional (institucional o bé ortodox) ha generat no pas un buit religiós total sinó unes formes noves de consciència i d'expressió dels valors jueus. Valors que es viuen cada cop més de forma individualitzada i privada.

El segle xx, el judaisme europeu ha sofert greus traumatismes: començant per l'incommensurable anihilament de les comunitats asquenases i la brutal desaparició de milions de persones durant la II Guerra Mundial; però també extinció lenta de la població jueva als països de l'ex-Unió Soviètica i emigració cap a Israel o cap als Estats Units; finalment, erosió progressiva de la judeïtat, baixa demogràfica de la judaïtat d'Europa occidental i estancament de les comunitats organitzades. La freda realitat de les xifres obliga a ser realistes. De la mateixa forma que la revifalla de l'antisemitisme (en particular a França) i l'antiisraelisme generats pel conflicte israelopalestí obliguen a un estat permanent d'inquietud i de vigilància.

Significa aquest panorama que les poblacions jueves d'Europa són condemnades a una lenta extinció (o a l'exili)? *Perilla el futur dels jueus a Europa?* No ens toca evidentment especular o vaticinar sobre el futur del judaisme a Europa. En les pàgines anteriors, hem proposat només una visió sociològica i demogràfica, per tal de donar a conèixer-ne la situació actual, situació preocupant per cert. La qüestió del futur és molt més complexa, i requereix molts més punts de vista i exàmens encreuats: de pensadors i de politòlegs en particular. És clar, el judaisme està imbricat en les societats globals i, com elles, resta sotmès a l'evolució general que sempre és multiforme. Per tant, *potser* no s'ha de considerar la situació actual com a preludi d'un acabament programat o previsible, sinó com a paradigma d'evolució i d'adaptació a la nova realitat europea (i mundial). Una altra Europa s'està construint, pas a pas: qui sap si la lenta gestació d'una vertadera consciència europea de tots els ciutadans i pobles europeus no comporta també per als jueus d'aquest continent les llavors d'una consciència juevoeuropea supranacional capaç de transcendir les seves febleses demogràfiques i la diversitat d'origens, de sensibilitats i de tendències en el si de les diferents comunitats i països? Gestació d'una nova consciència, d'un nou llenguatge, d'una nova identitat, i doncs, d'una nova força i d'un nou pol geogràfic del judaisme que en farien una entitat comparable amb el judaisme americà o amb l'israelià?

Bibliografia

- ALMARCHA, Myriam (2001). *La comunitat jueva d'Andorra*. Tesina de mestratge. Perpinyà: Universitat de Perpinyà, Institut Franco-Català.
- ATTIAS, Jean-Christophe; BENBASSA, Esther (1997). *Dictionnaire de civilisation juive*. París: Larousse.
- (2002). *Les juifs ont-ils un avenir?* París: Hachette.
- AZRIA, Régine (1991). «Pratiques juives et modernité». *Pardès*, núm. 14, p. 53-70.
- (1995). «Pour une approche socio-historique». *Yod*, núm. 36-37, p. 17-27.
- (1996). «Réidentification communautaire du judaïsme». A: DAVIE, Grace; HERVIEU-LEGER, Danièle [dir.]. *Identités religieuses en Europe*. París: La Découverte, p. 253-267.
- (1997). *Le judaïsme*. París: Repères La Découverte.
- (1998). «Juifs des villes, juifs des champs». *Les cahiers du judaïsme*, núm. 3, p. 42-55.
- BEKER, Avi (1998). *Jewish Communities of the World, 1998-1999*. Jerusalem: Institute of the World Jewish Congress.
- BENSIMON, Doris (1993-1994). «Les juifs dans l'Europe contemporaine». *Yod*, núm. 36-37, p. 11-15. [Actes del col·loqui «Les Juifs dans l'Europe d'aujourd'hui et de demain», París]

- BENSIMON, Doris (1994). *Les Juifs dans le monde au tournant du XXIème siècle*. Paris: Albin Michel.
- (2006). «Données démographiques et sociologiques en France et ailleurs». A: *Journée de réflexion sur les couples mixtes*. Paris: Centre Medem-Arbeter Ring. En línia a: <www.centre-medem.org>.
- BENSIMON, Doris; DELLA PERGOLA, Sergio (1986). *La population juive de France: Socio-démographie et identité*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem. [També editat a París, CNRS, 1986]
- BERTHELOT, Martine (2001). *Memorias judías: Barcelona 1914-1954*. Barcelona: Rupièdras.
- COHEN, Erik H. (2004). «Valeurs et identité des Juifs de France». *Observatoire du monde juif*, núm. 10/11, p. 7-14.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1993-1994). «An overview of the demographic trends of European Jewry». *Yod*, núm. 36-37, p. 29-48.
- (2002). «World Jewish Population 2002». *American Jewish Year Book* (Nova York), núm. 102. [The Jewish Agency for Israel, Department for Jewish Zionist Education, Demography. En línia a: <<http://www.jewishagency.org>>.]
- FRIEDMAN, Georges (1965). *Fin du peuple juif?* París: Gallimard.
- HADDAS-LEBEL, Mireille (1978). «Baptême d'un israélite». *Yod*, núm. 3, p. 73-79.
- HANNOUN, Hubert (1999). «Les trois visages de la communauté juive dans la France du XXIè siècle». *Les Cahiers du CERIJ*, núm. 8. En línia a: <<http://www.cerij.org/cerij08visages.html>>.
- MARTIN, Gilbert (1978). *Atlas de la historia judía*. Jerusalem: La semana publicaciones.
- MEMMI, Albert (1962). *Portrait d'un juif*. París: Gallimard.
- MORIN, Edgar (2006). *Le monde moderne et la question juive*. París: Seuil.
- PODSELVER, Laurence (1986). «Le mouvement Loubavitch: déracinement et réinsertion». *Pardès*, núm. 3, p. 54-68.
- REY, Marie-Pierre (1993-1994). «Les Juifs de Russie: une communauté en crise». *Yod*, núm. 36-37, p. 119-129.
- SCHNAPPER, Dominique (1987). «Les limites de la démographie des juifs de la diaspora». *Revue Française de Sociologie*, XXVIII-2, p. 319-332.
- TAPIA, Claude (1971). «Le phénomène communautaire». *Les Nouveaux Cahiers*, núm. 24, p. 60-71.
- (1986). *Les Juifs sépharades en France (1965-1985): Etudes psycho-sociologiques*. París: L'Harmattan.
- TRIGANO, Shmuel (2004). «La communauté juive. Essai de définition». *Observatoire du Monde Juif*, núm. 10/11, p. 2-7.
- WASSERSTEIN, Bernard (1996). *Vanishing Diaspora: The Jews in Europe since 1945*. Londres: Hamish Hamilton. [Edició revisada: Penguin Books, 1997; edició en francès: *Les Juifs d'Europe depuis 1945: Une diaspora en voie de disparition*, París, Calmann-Lévy, 2000.]